

Ängsnycklar, en klenod på Sollerön

När de första syddragande storspovarnas vemodiga flöjtande hörs från skyn, är det dags att göra ett besök på Norrvikens strandängar, sänka blicken och njuta av en av solleröflorans verkliga pärlor, orkidén ängsnycklar. Vissa år kan antalet blommande exemplar räknas i tusental. Andra år, framför allt om det varit högvatten när isen lägger sig vid stränderna, kan ängsnycklarna vara nästan försvunna. Hösten 2000 var det mycket högt vattenstånd vid isläggningen, och man kunde senare på vintern åka skridskor långt inne i skogen. Vid midsommartid 2001 hittade jag på en given sträcka inte ens en handfull exemplar av ängsnycklar. Vid samma tidpunkt och på samma sträcka fann jag 2004 ca 350 ex. Men det är helt klart att 2001 var ett extremt år.

Ängsnycklar, *Dactylorhiza incarnata*, är en mycket variationsrik art, och man bör nog helst tala om att ängsnycklar är ett samlingsnamn för en rad varieteter. Vid Norrviken är dock orkidén tämligen enhetlig med de typiska, stjälkomfattande och spetsiga bladen utan fläckar. Blommorna är rödvioletta med en i stort sett odelad läpp och sidoflikarna är tillbakaböjda. (*artepitetet incarnata* betyder för övrigt köttfärgad) Blommornas stödblåd är långa och sticker ut lite här och var bland de enskilda blommorna i axet. (Se bild 1.) Jag kan bara nämna att t.ex. på Gotland, där jag brukar tillbringa stor del av somrarna, finns det flera former av ängsnycklar. En form med gulvita blommor, som kallas vaxnycklar och en purpurfärgad variant med mörka fläckar på både över- och undersida av bladen. Den senare kallas blodnycklar. Botanisten, som namngav den här varianten tyckte, att det såg ut, som om någon stänkt blod på bladen och gav den det latinska tilläggsnamnet *cruenta*, som betyder just blodbestänkt.

Ängsnycklar tycker om kalkhaltig jord men är ingalunda kalkbunden. Den vill ha fuktig mark och finns på ängar, kärr och stränder. På Gotland har jag ett par fina lokaler, som är gamla, övergivna grustag där vattnet sipprar fram i kanterna och ger en lämplig fuktighet på botten. Men för att en sådan lokal ska ge någon frodig växtlighet krävs nog att det är kalk i marken.

Ängsnyckel

Kärrspira med ängsnycklar

Ibland beskrivs ängsnycklar, vaxnycklar och blodnycklar som tre olika arter och ibland anses de vara varieteter av samma art. Det kan vara en knivig fråga att avgöra vad som är rätt eller fel. När det sedan visar sig att ängsnycklar har en ganska låg moral och allt som oftast korsar sig med andra, närstående arter t.ex. Jungfru Marie nycklar, blir ju inte frågan lättare att besvara.

Ganska ofta ser man rester av föregående års blomställning intill årets planta. (Se bild 2). Om man sätter ner en pinne vid ett exemplar, för att markera den exakta växtplatsen, ska man finna att orkidén står och stampar på samma ställe år efter år. Förklaringen till detta är, att under sommaren och hösten lagrar orkidén näring i en rotknöl, som övervintrar. När sedan omständigheterna blir gynnsamma nästa säsong, växer den nya plantan upp ur den övervintrade knölen. Om man försiktigt gräver upp en planta i slutet av växtsäsongen ska man finna en skrumpen rotknöl, som bildades förra året, och ur vilken årets planta har vuxit upp. Dessutom finns det en ny, fräsch knöl, som kommer att stå för släktets fortbestånd kommande år. Att man sedan med samma försiktighet ska sätta ner plantan på samma plats igen behöver väl knappast påpekas. Alla orkidéer är fridlysta i vårt land.

Hos vissa arter är den här knölen rund till formen och den, som gav namnet åt orkidéerna (familjen Orchidáceae), tyckte att den såg ut som en testikel. Orchis är nämligen det grekiska ordet för testikel. Hos vår orkidé, ängsnycklar, är rotknölen förgrenad som fingrarna på en hand och *Dactylorhiza* betyder fritt översatt finger-

rot. Gissa om den här likheten med en testikel har haft en speciell plats i folktron och folkmedicinen! Man ansåg, att om man åt av den nya, hårda knölen ökade potensen och livskraften och det mesta pekade uppåt i tillvaron. Den andra, skrumpna knölen hade naturligtvis motsatt effekt och smugglades med fördel i en konkurrerande rival, vars tillvaro därefter blev slapp och trist.

Innan någon smyger sig ut i nattens mörker för att i ett eller annat syfte gräva upp orkidéknölar, vill jag påpeka att man gjort ingående kemiska analyser av dessa knölar utan att hitta några substanser, som på det minsta sätt skulle kunna påverka kärlekslivet.

Men om nu plantan står och trampar på samma ställe år efter år, kan man ju undra hur den sprider sig. Har den inga frön? Jo då, tvärt om, den har oerhört många, små frön. Ja, i själva verket är fröna så små att de i stort sett inte innehåller någon matsäck (frösvita), utan embryot till den nya plantan måste skaffa sig näring på annat håll. Detta sker genom att embryot invaderas av en svamp, som hjälper orkidén med tillförsel av näring. Svampen finns sedan även i fortsättningen kvar i orkidéns underjordiska delar. Det här samarbetet mellan svamp och växt kallas mykorrhiza ("svamprot") och är ett välkänt fenomen bland annat i våra barrskogar.

Men det är mycket som ska klaffa för att det ska bli en ny orkidéplanta. Fröet ska träffa på precis rätt svamp under gynnsamma väderförhållanden i en lämplig miljö.

Ängsnycklar med fjolårsstängel

Blomaxet

I det här sammanhanget kan vi nämna ett annat lite mer ensidigt samarbete, som förekommer i orkidéernas närhet. I Norrviken växer nämligen gott om kärrespiror tillsammans med ängsnycklarna och kärrespiran är en så kallad halvparasit. (Se bild 3.) Det betyder att den har klorofyll och kan tillverka sin egen föda med hjälp av koldioxid och vatten (fotosyntes) Den förmår dock inte att suga vatten och näringsämnen ur marken. För att klara den biffen har kärrespiran utbildat sugvårter med vars hjälp den tränger in i andra växters rötter (t.ex. på gräs) och tar vad den behöver från deras transportsystem. Det här är en egenskap som kärrespiran delar med alla andra representanter av släktet *Pedicularis*, som är ett släkte inom den välkända familjen lejongapsväxter

Orkidéfamiljen, med sina ca 20000 arter, brukar betraktas som den artrikaste av alla växtfamiljer. Ibland uppges att de korgblommiga växterna, dit t.ex. maskrosen hör, består av flera arter, men i regel brukar orkidéerna hamna på första plats. Den artrikedomen ser vi inte mycket av i Europa. I Sydeuropa finns ett drygt hundratal arter och här uppe i Norden får vi nöja oss med något över femtio. För att hitta den stora mångfalden får vi söka oss till tropiska trakter.

När man idag ser prunkande uppsättningar av orkidéer i varuhus och blomsteraffärer, är det svårt att tänka sig, att det inte är många år sedan, som det ansågs mycket svårt att ha orkidéer som krukväxter i hemmet. Det krävdes helt enkelt expertkunskaper. Idag kan man till och med bli rekommenderad att köpa en orkidé som "nybörjarväxt". Denna förändring beror på att man fått fram tåliga, lättodlade sorter. Dessa har man sedan lyckats föröka på könlös väg. Man tar massor av små bitar från ett bestämt ställe på orkidén och lägger bitarna i en näringslösning. Sedan kan man efter en tid få varje liten bit att växa upp till en ny planta. På så sätt har man kunnat "masstillverka" de tidigare så svårförökade orkidéerna.

Slutligen vill jag bara nämna att man i strandskogen vid Norrviken kan hitta nattviol, jungfru Marie nycklar, tvåblad och korallrot, men dessa orkidéer kan vi eventuellt behandla en annan gång.

Första försäljningsdagen för årets upplaga av Sool-Öen brukar vara på midsommarafton vid hembygdsgården. Ett normalt år är det en mycket lämplig tidpunkt att njuta av ängsnycklarnas skönhet. Ta med Sool-Öen och åk ner till Norrviken. Förslagsvis kan du gå ut mot Gamla fågeltornet. Det ska vara skyltat dit från före detta fiskodlingen. När du lämnat skogen och kommer ut på strandängarna, ser du säkert några exemplar. Gå sedan söderut in mot viken. Där brukar finnas hundratal att beskåda, men titta var du sätter fötterna och kom ihåg att regeln "Se men inte röra" gäller till hundra procent.

I stort sett samma artikel har varit införd i Leksands fågelklubbs tidskrift nr 3 år 2004.

Sollerön den 8 februari 2006. Hasse Nydahl.